

Kraków, 15 lutego 2026 r.

dr hab. Sławomir Łotysz, prof. PAN
Pracownia Historii Techniki
Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
ul. Nowy Świat 72, pok. A09
00-330 Warszawa

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Bartosza Hamarowskiego pod tytułem „Pochwycić mgławicę: Naukografia humanistyki kognitywnej. Studium ontoepistemologii kultury”
napisanej pod kierunkiem dr hab. Aleksandry Derry, prof. UMK.**

Recenzja została sporządzona w związku z powołaniem przez Radę Dyscypliny Nauki o Kulturze i Religii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w dniu 15 grudnia 2025 roku do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych panu mgr. Bartoszowi Hamarowskiemu.

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska „Pochwycić mgławicę: Naukografia humanistyki kognitywnej. Studium ontoepistemologii kultury” wykonana w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych, Teologicznych i Artystycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pracy tej Autor podjął się niełatwego zadania usystematyzowania zakresu, mechanizmów oraz implikacji zwrotu kognitywnego w naukach humanistycznych, przy czym pod mianem zwrotu kognitywnego rozumie stopniowe włączanie spostrzeżeń i metodologii nauk kognitywnych do badań humanistycznych. Próba ta jest tym cenniejsza wobec niewielkiego, jak dotąd, zaangażowania krajowych badaczy w tym zakresie, Autor oparł się w głównej mierze na piśmiennictwie międzynarodowym, szeroko czerpiąc z jego zasobów.

Praca podzielona została na dwie części poprzedzone wprowadzeniem. W pierwszej części, zatytułowanej *Naukografia humanistyki kognitywnej* i obejmującej rozdziały od 1 do 4, Autor nakreśla teoretyczne ramy i definiuje problem badawczy. Dokonuje także rozpoznania i zmapowania procesów kognitywizacji humanistyki, prowadząc obszerne analizy naukometryczne i terminologiczne by zaproponować dwuwymiarowy model tego zjawiska.

Druga część pracy, zatytułowana *Ontoepistemologie kultury*, w śmiały sposób oddzielona od pierwszej za pomocą intermezza, składa się z rozdziałów 5 do 8. Autor koncentruje się w nich na kategorii kultury, jako szczególnie znaczącej jednostce w ramach humanistyki.

We Wprowadzeniu Autor wskazuje, że o ile wcześniejsze zwroty intelektualne w humanistyce (interpretatywny, performatywny, refleksyjny, postkolonialny, translacyjny, przestrzenny czy ikoniczny) miały swoje początki w naukach humanistycznych, zwrot kognitywny ma swoje źródło poza jej granicami (s. 2). Autor omawia także początki procesu i rozwój kognitywizacji humanistyki na przestrzeni ostatnich kilku dekad, zarysowując działalność sieci badawczych i instytucji naukowych za tym stojących. Analizując dotychczasowe piśmiennictwo w tym zakresie specjalną uwagę poświęca osiągnięciom krajowym konkludując, że są one nadzwyczaj skromne. Po wskazaniu luk w piśmiennictwie, nie tylko polskim ale i powszechnym, Autor formułuje cele rozprawy. Za główny uznaje uchwycenie procesów kognitywizacji rodzących się w obrębie samej humanistyki (s. 5).

W rozdziale 1 zatytułowanym *Widma kognitywizacji* Autor wyjaśnia wykorzystaną w tytule rozprawy metaforę mgławicy. Nowa humanistyka jest zatem przedstawiona jako mgławica ciemna, istniejąca w obszarze formowania się gwiazdy. Tak jak ona, emitując niewiele światła utrudnia poznanie jej przyszłego kształtu, granice nowych nurtów w humanistyce trudne są do uchwycenia. W dalszej części rozdział poświęcony jest przede wszystkim omówieniu kluczowych terminów, teorii badawczych i twierdzeń stosowanych w tym nurcie.

Rozdział 2, zatytułowany *Niekanoniczne systematyzowanie*, to systematyczny przegląd dziejów naukometrii i jej relacji z humanistyką. Autor omawia tutaj różne strategie prowadzące do sytuacji, w której osiągnięcia humanistów mogą być mierzone i ewaluowane tak samo, jak osiągnięcia badaczy w naukach ścisłych. Zasadniczą rolę przypisuje w tym zakresie reprezentacji graficznej danych bibliometrycznych, stwierdzając wręcz, że „nabycie kompetencji w obszarze wizualizacji danych nie jest już przywilejem, ale koniecznością” (s. 40).

W rozdziale 3 zatytułowanym *Cyfrowa kartografia*, przechodząc od teorii do praktyki, Autor demonstruje, że sprawnie posługuje się najważniejszymi narzędziami naukometrii. Badając przebieg procesu kognitywizacji humanistyki analizuje genezę, wariantywność i dystrybucję założeń tego nurtu na podstawie analizy publikacji w czołowych bazach danych naukowych. Stosuje w tym celu na przykład narzędzia ekstrakcji danych bibliometrycznych wykorzystując najważniejsze metryki i techniki naukometryczne, takie jak ewaluacja produktywności czy

mapowanie nauki. W ramach tego ostatniego bada współwystępowanie terminów, wzorce cytowań oraz struktury społeczne wśród autorów, śledząc kwestię współautorstwa na poziomie instytucji, jak i krajów (s. 48). Uzyskiwane wyniki przedstawia często w formie graficznej za pomocą wykresów, schematów sieciowych i map, nie szczędząc wnikliwych interpretacji. Zauważa na przykład, że artykuły spełniające przyjęte przez niego kryteria publikowane były w czasopismach o profilu innym niż kognitywistyczny czy neurobiologiczny (s. 56). Z kolei płynącą z analizy map tematycznych tezę o pewnej wsobności humanistyki kognitywnej weryfikuje śledząc wzorce wewnętrznej cyrkulacji wiedzy opierając się o matrycę cytowani bezpośrednich (s. 68). W rozdziale tym Autor demonstruje otwarte podejście, nie trzymając się dogmatycznie przyjętych założeń. Do wyników podchodzi krytycznie, weryfikując je przy użyciu innych metod badawczych. Autor sam przyznaje, że to krytyczne podejście jest jego własnym, uzyskanym w toku prac nad rozprawą doświadczeniem. Jego gotowość do przyjęcia wyników nie przystających do pierwotnych założeń i wyciągnięcie na tej podstawie wniosków, pozwoliła na sformułowanie ustaleń nowatorskich, dotychczas nieobecnych w piśmiennictwie lub skorygowanie dotychczasowych (s. 83-84). Przeprowadzenie w tym rozdziale mapowania przewrotu kognitywnego można już uznać za ważny wkład, jaki praca wnosi do piśmiennictwa, ale jest to dopiero wstęp do dalszych studiów, prowadzonym w kierunku wypracowania modelu kognitywizacji humanistyki, czemu poświęcony jest kolejny rozdział.

W rozdziale 4, zatytułowanym *Okiełznać mgławicę. Dwuwymiarowy model kognitywizacji*, Autor podejmuje wysiłek usystematyzowania wypracowanych spostrzeżeń i wniosków. Podobnie jak wcześniej, Autor wychodzi od solidnej analizy istniejącego stanu wiedzy, kolejno przywołując i wyjaśniając ramy teoretyczne kształtujące piśmiennictwo w obrębie humanistyki kognitywnej. I jak wcześniej, czyni to z dużą wprawą i swobodą dokonując świadomej i krytycznej analizy najważniejszych prac w tym nurcie. W dążeniu do przedstawienia zmapowanego zwrotu kognitywnego w formę modelu, Autor proponuje dwie osi – określającą pozycję epistemologiczną w spektrum od realizmu do relatywizmu oraz określającą strategię kognitywizacji w skali od korelacyjnej przez mediacyjną i transpozycyjną do imitacyjnej (s. 88). Warto podkreślić, że o ile propozycja osi epistemologicznej wychodzi od twierdzeń Elizabeth Hart o istnieniu „słabego” konstruktywizmu, to oś kognitywizacji jest rozwinięciem obserwacji dokonanych w analizach rozdziału 3, co kolejny raz dowodzi dojrzałości badawczej Autora i jego skuteczności w implementowaniu własnych obserwacji w praktyce interpretacyjnej. Swoje rozważania Autor rozpoczyna od gruntownego omówienia wszystkich znaczników w zaproponowanym dwuosiowym układzie, za każdym razem wyjaśniając na

czym polega kognitywizacja według wskazanej strategii. Czyni to dogłębnie wyróżniając ich formy i wariacje. I tak, jako formy w mediacji wyszczególnia kreację i kompensację, w transpozycji – uaktualnienie i relokację, a imitacje dzieli na proceduralną i instrumentalną (s. 90-99).

Rozpoczynający część drugą pracy rozdział 5 nosi tytuł *Kultura na peryferiach*. Autor dokonuje w nim przeglądu pozycji, jaką w badaniach kognitywnych zajmuje komponent antropologiczno-kulturowy. Za pomocą narzędzi naukometrycznych Autor pozytywnie zweryfikował tezę o marginalnym znaczeniu wymiaru antropologiczno-kulturowego w badaniach kognitywnych, zarysowanego jeszcze w latach 70. XX wieku w kognitywistycznym heksagonie przedstawiającym relacje między leżącymi u podstaw tego nurtu dyscyplinami. Nie poprzestaje jednak na tej konstatacji dalszą część rozdziału poświęcając „tropieniu” kategorii kultury w piśmiennictwie, które kwalifikuje do kategorii humanistyki kognitywnej (s. 119-120). Efekty tego tropienia zostały przez Autora uporządkowane w trzy grupy konceptualizacji, które omawia w ostatnich trzech rozdziałach rozprawy. W rozdziale 6 zatytułowanym „*Splatając na nowo*” (w duchu poznania 4e) Autor omawia modele hybrydowe destabilizujące podział pomiędzy kulturą i biologią. Rozdział 7 zatytułowany *Ewolucjonistyczna menażeria* omawia ramy psychoewolucyjne bezpośrednio przyjmujące teorie kognitywne, sięgając do takich koncepcji jak epidemiologia reprezentacji leżąca na pograniczu psychologii i antropologii czy relacja między humanistyką a teoriami ewolucyjnymi. Rozdział 8 zatytułowany *Operacjonalizuj, redukuj, eliminuj* obejmuje operacyjne redukcje kultury do sąsiednich kategorii, takich jak język, narodowość i pochodzenie etniczne.

Różnorodność i wielość faktów, perspektyw, teorii i refleksji, przywoływanych przez Autora na każdej stronie tego erudycyjnego dzieła jest wręcz imponująca. Odczuwam jednak pewien niedosyt brakiem odniesień do wyzwań przed jakimi współczesna humanistyka staje w związku z coraz powszechniejszym wykorzystaniem sztucznej inteligencji. Brak ten uważam za tym dotkliwszy, że przecież losy nauk o poznaniu i nad sztuczną inteligencją splatają się od dawna. Wystarczy wspomnieć, że gdy podczas kongresu ASIS w Minneapolis w 1979 roku dyskutowano, czy zamiast nazwy „information science” nie zacząć używać „cognitronics”, pomysł ten upadł, ponieważ, jak relacjonował Manfred Kochen, „kogniwestyki” używano już w odniesieniu do „sztucznej inteligencji”. Skoro mowa o tym pionierskim okresie, dokładnie w czasie „pierwszej fali” procesu kognitywizacji humanistyki (s. 19), flirtowała ona również z naukami społecznymi, szeroko sięgając do takich narzędzi właściwych antropologii, jak

wywiady czy obserwacje uczestniczące. Aż trudno uwierzyć, że zbieg tych metodologicznych inspiracji ukierunkowanych na badania empiryczne mógł być przypadkowy.

Wysoka sprawność erudycyjna Autora nie budzi wątpliwości, jednak wywód prowadzony jest specjalistycznym, dość hermetycznym żargonem, momentami wymagającym dłuższego zastanowienia nad sensem poszczególnych zwrotów (np. „Wykryte w toku grupy rozumień kultury...”, s. 7). Narracja prowadzona jest bardzo dynamicznie, momentami czytelnik może wręcz odnieść wrażenie przytłoczenia ciągłym strumieniem nazwisk badaczy, tytułów ich dzieł czy głoszonych teorii. Autor szeroko sięga też po literaturoznawcze metafory z zasady służące rozjaśnianiu wywodu, jednak czasem, jakby nie dowierzając, że spełnią swoje zadanie, opatruje je przypisem (s. 5). Pod względem przygotowania redakcyjnego praca robi bardzo dobre wrażenie. Rzadko się zdarza, by otrzymać do recenzowania pracę niemal całkowicie wolną od drobnych błędów redakcyjnych (niemal, bowiem na stronie 100 widnieje „czwórdzielna” zamiast „czwórdzielną”, podczas lektury przemknęło mi kilka takich drobnych uchybień). Wielkim atutem jest szata graficzna – przygotowane przez Autora, w większości kolorowe wykresy i diagramy doskonale ilustrują wywód, podnosząc jego czytelność.

Jest to praca niewątpliwie nowatorska, wnosząca do piśmiennictwa tak potrzebne usystematyzowanie pojęć oraz metod badawczych w zakresie humanistyki kognitywnej i dlatego warto pomyśleć o jej wydaniu. Tu jednak widzę potencjalny problem: praca napisana jest hermetycznym językiem właściwym dla dyskursu filozoficznego, który może okazać się niedostępny dla wielu humanistów. Mam nadzieję, że podniesienie dostępności językowej tej pracy pozwoliłoby wyjść z jej wartościowymi konkluzjami nie tylko poza krąg własnej dyscypliny badawczej Autora.

Konkludując, moja ocena przedstawionej pracy jest jednoznacznie pozytywna, na co wpływ miały przede wszystkim: aktualność podjętej tematyki badawczej, wykazanie się przez Doktoranta wiedzą teoretyczną z zakresu nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem ich związku z naukami o poznaniu, prawidłowe postawienie problemu badawczego, zastosowanie właściwych metody badawczych i poprawność wnioskowania.

Biorąc pod uwagę wszystkie walory rozprawy doktorskiej pana mgr. Bartosza Hamarowskiego, pod tytułem „Pochwycić mgławicę: Naukografia humanistyki kognitywnej. Studium ontoepistemologii kultury”, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Aleksandry Derry, prof. UMK, nie mam wątpliwości, że spełnia ona wymogi art. 187 Ustawy z 20 lipca 2018 r. Prawo o

szkolnictwie wyższym i nauce. Wnioskuje zatem o dopuszczenie pana mgr. Bartosza Hamarowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Równocześnie wnioskuje o wyróżnienie recenzowanej rozprawy doktorskiej.